Mihaela Ivan

DE LA CUVINTE LA REALITATE. EVOLUȚII SEMANTICE ŞI MENTALITĂȚI

Terminologia este o ştiinţă relativ recentă, iar interesul pentru studierea termenilor şi a lexicului asociat unui anumit domeniu de activitate a luat amploare cu precădere în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea. Studiile terminologice se axează însă preponderent în plan sincronic şi asupra limbajului contemporan. Se neglijează faptul că elaborarea oricărui sistem terminologic este un proces diacronic şi că studiul lexicului fiecărui domeniu referenţial din perspectiva dezvoltării sale istorice elucidează mecanismele de formare a structurilor noţionale şi furnizează informaţii referitoare la schimbările conţinutului semantic (Guilbert 1965:33, 1975:83, Dubois 1975:135). Chiar şi acolo unde astfel de cercetări au fost întreprinse, se abordează în special domenii relativ recente şi constituite din realităţi concrete, a căror evoluţie este vizibilă (terminologia telecomunicaţiilor, terminologia militară, terminologia aviaţiei etc.).

În prezentul studiu ne propunem să analizăm şi să exemplificăm două fenomene care au stat la baza formării unor termeni financiar-bancari: extinderea conţinutului semantic al unor unităţi lexicale existente în limba comună prin conceptualizare metaforică şi calcul de structură semantică după modele împrumutate din limbile romanice, precum şi relaţia dintre evoluţiile semantice ale acestor termeni şi mentalităţile financiar-bancare predominante în România secolului al XIX-lea.

Conceptualizarea metaforică – expresie a interacţiunii dintre limbajul specializat şi limba comună

„Metafora terminologică este departe de a fi un simplu mod de a vorbi, ea este în esenţa sa un mod de a gândi. Este cu siguranţă un împrumut conceptual, dar odată ce acest împrumut este reînvestit într-o practică socială, odată ce semnificaţia sa este normată de actorii acestui domeniu, el devine expresia unui nou concept" (Assal 1994:26). Lakoff şi Johnson (1980) consideră în acest sens că metaforele nu se reduc la procesul de conceptualizare a unei realităţi preexistente şi că ele au capacitatea de a structura această realitate astfel încât ea să poată fi înţeleasă. Metafora permite o reprezentare rapidă, flexibilă şi evolutivă a unor realităţi noi, ambigue; principalul său rol este acela de a „da sens" şi de a face accesibile noţiuni noi pentru care nu există încă modele mentale formalizate (Hill şi Levenhagen 1995).

În prezent studiată drept unul dintre motoarele de evoluţie lingvistică, prima definiţie a metaforei o prezenta drept figură de stil care constă în desemnarea unui

BDD-A557 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:17 UTC)

obiect sau a unei idei printr-un cuvânt care este în mod normal folosit pentru a desemna un alt obiect (sau o altă idee). „Metafora conceptuală este, în mod schematic, un fel de proiecție a unui concept mai familiar, mai concret sau mai distinct, conceptul-sursă, asupra altui concept care este mai puțin familiar, concret sau distinct, conceptul-țintă" (Collard 2005:2). Acest „transport" este posibil datorită unui raport de analogie dintre semnificatul inițial şi semnificatul final. Dar această proiecție este întotdeauna parțială: numai o parte din trăsăturile conceptuale ale domeniului sursă va fi proiectată asupra domeniului țintă şi evidențiată în cadrul conceptului nou-format, celelalte trăsături vor fi trecute în plan secundar, mascate în procesul de transfer semantic. Procesul de transformare semantică se bazează pe un semnificat intermediar (Dubois 1975:202) care nu are niciodată o utilizare concretă.

Calcul semantic – expresie a interacțiunii dintre sistemele lingvistice

Terminologia financiar-bancară s-a dezvoltat în strânsă legătură cu societatea şi cu nevoile acesteia. Creativitatea lexicală nu a putut însă menține întotdeauna ritmul impus de necesitățile de exprimare ale vorbitorilor limbii române. Prin urmare, pentru a putea răspunde imperativelor comunității lingvistice, s-a apelat la resurse externe. Aceste fenomene de transfer produse ca urmare a contactului între anumite limbi, studiate sub denumirea de împrumut lexical sau influență străină, se prezintă sub două forme principale: a) împrumutul direct sau indirect (prin mijlocirea altei limbi) al unităților lexicale care vor fi ulterior adaptate la regulile şi modul de funcționare ale propriului sistem; b) imitarea structurii (frazeologice, gramaticale, semantice sau morfematice) pentru a crea unități lexicale noi folosind material autohton; acest procedeu mixt (intern şi extern) de îmbogățire lexicală poartă denumirea de calc.

În cadrul analizei noastre ne vom axa pe calcul de structură semantică. Acesta „constă în atribuirea unui sens nou unui cuvânt deja existent într-o limbă, după modelul corespondentului său străin, care este întotdeauna bisemantic. Pentru a fi posibilă copierea unui sens nou după un model străin este absolut necesar ca cele două cuvinte care se suprapun în conştiința vorbitorului bilingv să coincidă parțial din punct de vedere semantic. Pe bună dreptate se admite că termenul influențat şi cel după care se calchiază trebuie să aibă măcar un sens comun. Prin intermediul acestuia se efectuează transferul sensului (sau sensurilor) pe care modelul le are în plus față de cuvântul care imită" (Hristea 1984 :111).

Termenii analizați mai jos sunt reprezentativi pentru ambele fenomene: extinderea metaforică s-a produs prin calchierea semantică a termenilor echivalenți din limbi romanice. Analiza definițiilor acestora în operele lexicografice (româneşti şi franceze) şi în literatura de specialiate evidențiază legătura care se stabileşte între planul conceptual (în cazul nostru, practicile financiar-bancare ale epocii) şi cel lingvistic (lexicul financiar-bancar).

BDD-A557 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:17 UTC)

Termenul *bancă*

Cuvânt cu etimologie dublă (italiană şi franceză) în limba română, după cum precizează şi ediția 2008 a DEX-ului, evoluția sa este similară termenului italian, dar el a fost impus în limba română sub influența directă a limbii franceze. Motivația care stă la baza transformării termenului *banco* în limba italiană, pentru a trece din lexicul comun în care desemna un obiect de mobilier în lexicul financiar, este explicată de autorul *Convorbirilor economice*: „În oraşele Italiei, încă de prin veacul de mijloc, era obiceiul ca fiecare negustor ce se ocupa cu schimbul monetelor (zaraf), spre a atrage lumea, să aibă pe stradă o masă pe care efectua plățile şi făcea diferitele sale operațiuni. Acea masă se numea *banco*" (Ghica 1884: 189).

Considerăm că, în limba română, termenul desemnând instituția financiară a fost împrumutat ca atare din limba italiană şi că existența cuvântului *bancă* în limbajul comun nu a reprezentat decât un factor care a facilitat acest proces. Analiza intensiunii acestui concept este importantă pentru studiul nostru, ea oferindu-ne o imagine mai clară asupra ariei sale semantice. Am alcătuit, în sprijinul acestei analize, un tabel prin intermediul căruia am ilustrat evoluția sa semantică – procesele de adăugare şi suprimare de seme prin care cuvântul a trecut pe parcursul celor trei etape detaliate mai jos.

Pornind de la desemnarea unui obiect de mobilier (sensul I. din LM : „scaunu lungu pre care potu sedé mai multe persone, sau pre care se potu assediá mai multe lucruri)", termenul se îmbogățeşte semantic pentru a desemna banca aşezată în fața porții unui comerciant care practica schimbul valutar – zaraful –, suprimând ulterior o parte din semele termenului de bază pentru a ajunge la „conceptul pluridimensional" (Depecker 2003: 85–86) a cărui analiză presupune definirea raporturilor pe care acesta le întreține cu celelalte concepte şi structurarea cunoştințelor din interiorul domeniului studiat.

Avem, prin urmare, o conceptualizare metaforică prin intermediul căreia se operează modificări asupra fasciculului de trăsături semice ale acestui cuvânt. Schimbarea de sens apare ca „rezultat al conjugării a două operațiuni de bază: adăugarea şi suprimarea de seme" (Le groupe μ 1970: 106). Punctul de plecare este reprezentat de cuvântul *bancă*1 – /obiect/, de obicei /din lemn/, /compus dintr-o suprafață plană/, folosit ca piesă de mobilier în diferite scopuri domestice. Termenul intermediar – *bancă*2 – desemnează locul în care se efectuează schimbul valutar, adăugându-se, deci, semul /spațiu comercial/. Schimbarea de sens este însoțită şi de o restructurare a ierarhiei semelor: cele care descriu obiectul trec în etapa intermediară pe planul secundar, pentru a dispărea definitiv din componența termenului final. Acesta din urmă presupune şi o nouă îmbogățire semantică cu seme precum /instituție financiară/, /clădire/ care adăposteşte această instituție, dar şi semele corespunzătoare operațiunilor desfăşurate în cadrul acesteia, dintre care nu am inclus în tabelul de mai jos decât pe cele de depozit şi credit, ca fiind operațiunile de bază ale băncilor încă din acea perioadă:

BDD-A557 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:17 UTC)

SEME	*bancă* 1	*bancă* 2	*bancă* 3
/obiect/	+	+	–
/din lemn/	+	+	–
/compus dintr-o suprafață plană/	+	+	–
/aşezat pe două sau mai multe picioare/	+	+	–
/operațiunea de schimb valutar/	–	+	+
/spațiu comercial/	–	+	+
/instituție financiară/	–	–	+
/clădire/	–	–	+
/operațiunea de depozit/	–	–	+
/operațiunea de credit/	–	–	+

Definiția lui Nicolae Idieru (1895–1896), care citează un autor străin (Cauwès 1893) şi care compară bancherii cu comercianții, confirmă analiza noastră: „Pe când ceilalți negustori cumpără mărfuri, bancherii sunt nişte comercianți care cumpără titluri de credit, în schimbul monetei sau altor titluri."

Aceeaşi includere în domeniul comercial o întâlnim şi la Şăineanu, operațiunile efectuate de bancă fiind similare cu cele descrise de Ion Ghica: „Bancă f. 1. un fel de comerț care consistă în a împrumuta şi a lua bani cu dobândă, a schimba efecte, a le sconta în folosul unei prime; 2. aşezământ care face aceste diferite operațiuni."

O altă mențiune care se impune este aceea că, dacă la Laurian şi Massim (LM) exista un singur articol de dicționar pentru cuvântul-titlu *bancă,* cu intrări diferite pentru cele două noțiuni desemnate de acest termen („comerț cu bani" – sensul economic – şi „scaun din lemn" – sensul generic), atât la Şăineanu (DULR), cât şi la Costinescu (1870) există două articole, două cuvinte-titlu separate. Considerăm că se poate vorbi de scindarea în două omonime, deoarece termenul supus calculului semantic a dobândit sensuri foarte diferite de la modelul său polisemantic (Diaconescu 1959: 137–138).

Observăm că, atât la Laurian şi Massim (LM) cât şi la Şăineanu, pentru acest sens al cuvântului *bancă* există două intrări: una referitoare la *bancă* – ramură a comerțului –, alta la instituția care efectuează operațiunile „comerțului cu bani". Costinescu (1870) însă nu înregistrează decât sensul de instituție. Creditul şi depozitele sunt şi la Costinescu (1870) principalele operațiuni ale băncii, pentru ambele existând noțiunea de dobândă.

După cum se observă, termenul intermediar (*bancă* 2) nu este menționat în dicționarele româneşti ale epocii, ceea ce reprezintă una dintre condițiile de bază ale calculului de structură semantică.

Termenul *credit*

Deşi sensul cel mai des utilizat în limbajul contemporan, acela de operațiune bancară specializată, este limitat în perioada studiată şi apare aproape exclusiv în literatura de specialitate, termenul este folosit în special pentru a desemna încrederea

BDD-A557 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:17 UTC)

de care se bucură una dintre părți pentru a obține o amânare de plată în cadrul practicilor comerciale curente. Este de altfel şi primul sens care apare în dicționare.

În limba română, acest termen reprezintă un calc după modelul termenului similar din franceza belgiană (*crédit*) şi din italiană (*credito*). Avem aici un exemplu de calc de structură semantică, deoarece se atribuie sensuri noi unui cuvânt deja existent în limbă, păstrându-se un sens comun între cuvântul indigen şi sinonimul său străin. Astfel, de la sensul de bază „încrederea în solvabilitatea cuiva, pe temeiul căreia poate obține bani sau marfă pe datorie" (primul sens menționat de DULR), s-a dezvoltat prin extensie, după modelul străin, cel de-al doilea sens, „Sumă de bani pusă la dispoziția cuiva pentru împrumutare pe veresie, la o casă de comerț", din care, ulterior, a derivat cel de-al treilea: denumirea instituției care are ca obiect această operațiune.

Definiția DA detaliază mai multe aspecte ale termenului financiar şi include sintagme formate în jurul acestui nucleu nominal. Ea reia parțial definiția lui Littré şi reorganizează ordinea în care diferitele accepțiuni ale substantivului sunt inserate, probabil pe criteriul frecvenței cu care acestea apar în limba română.

De altfel, comparația dintre definițiile pe care dicționarele epocii le oferă pentru conceptul de „credit" în română şi în franceză dovedeşte că cei doi semnificanți (*credit* şi *crédit*) se caracterizează la momentul respectiv printr-o polisemie simetrică, mai ales în ce priveşte sensurile specializate. În ambele limbi, cuvântul „credit" este folosit pentru a desemna: suma împrumutată, termenul de plată, operațiunea financiară, partea bilanțului contabil. Sensul 6 din DA nu apare în niciunul dintre dicționarele franțuzeşti ale epocii. Nu putem, însă, afirma că substantivul *crédit* nu era folosit la sfârşitul secolului al XIX-lea pentru a desemna instituția financiară specializată în acest tip de operațiuni. Dovadă este denumirea unei mari bănci franceze fondate în 1863 – *Crédit Lyonnais.*

Termenul *capital*

Termenul *capital* este un alt exemplu de conceptualizare metaforică preluată din limba franceză şi favorizată de existența adjectivului omonim în limba română. Dacă adjectivul *capital* s-a format ca derivat (şi morfologic şi semantic) al substantivului *cap*, preluând de la acesta seme precum: /de importanță vitală/, /esențial/, /în poziție principală/, acestea sunt menținute pe tot parcursul procesului de nominalizare şi specializare semantică a substantivului astfel obținut. Cu alte cuvinte, vorbim despre adoptarea în limba română a sensului substantivului *capital* după modelul limbii franceze.

Nu putem însă vorbi despre un calc perfect, deoarece dicționarele franțuzeşti ale epocii pun noțiunea de capital în legătură cu cea de „datorie": capitalul reprezintă partea principală a unei datorii, căreia i se adaugă dobânda.

După cum arată definițiile lexicografice, atât cele românești, cât şi cele franțuzeşti, prima specializare terminologică a substantivului *capital* aparține limbajului financiar, pentru ca ulterior el să migreze din nou către limba comună,

BDD-A557 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:17 UTC)

dar şi către alte limbaje specializate. Acest proces a avut ca rezultat apariţia unui concept pluridimensional format în jurul aceluiaşi nucleu semantic iniţial: /principal, esenţial/, dar care a împrumutat din sensul financiar al cuvântului ideea de /sumă, totalitate/ a unor elemente de bază pentru domeniul respectiv.

Cu toate că dicţionarele nu indică acest lucru, corpusul (manualele de economie şi textele publicistice) cuprinde cu precădere forma de plural a substantivului. Credem că această predilecţie a uzului lingvistic provine din practica asocierii veniturilor provenind din mai multe surse, pentru a spori puterea financiară necesară derulării unei activităţi economice.

Concluzii

Analiza termenilor de mai sus se doreşte un argument, în favoarea ideii că studiul evoluţiei semantice a termenilor din cadrul unei arii lexicale specializate reprezintă o modalitate eficientă de cunoaştere a mentalităţilor şi a stadiului de dezvoltare a instrumentelor conceptuale aferente domeniului de activitate respectiv. Pătrunderea celor trei termeni de provenienţă romanică şi adoptarea lor în limba română constituie rezultatul unei serii de factori structurali şi non-structurali. Principalul factor care a făcut posibilă interferenţa este reprezentat de similaritatea de expresie dintre sistemele lingvistice. Această similaritate se datorează atât contactului de ordin genetic (originea latină), cât şi contactului indirect în cadrul familiei de limbi. Dintre factorii non-structurali studiaţi de Weinreich (1953: 57), considerăm că cei care au jucat rolul primordial şi au favorizat aceste împrumuturi au fost atitudinea conştientă şi dorinţa de a prelua elemente din limbile mai dezvoltate conceptual, manifestate de specialiştii români ai domeniului financiar-bancar.

Studiul comparativ al definiţiilor lexicografice din cele două limbi (sursă şi ţintă) este semnificativ pentru evidenţierea diferenţelor la nivelul mentalităţilor dintre cele două culturi. După cum am precizat pe parcursul articolului, conţinutul semantic al termenilor româneşti, deşi similar cu cel al termenilor echivalenţi din franceză sau italiană, nu rămâne acelaşi, el fiind adaptat realităţilor financiare autohtone.

ABREVIERI

DA = Academia Română, *Dicţionarul limbii române întocmit şi publicat după îndemnul Regelui Carol,* Bucureşti: Tipografia Ziarului „Universul”, 1940.

DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Dicţionarul explicativ al limbii române*, Bucureşti: Univers Enciclopedic, 2008.

DULR = Şăineanu, Lazăr, *Dicţionar universal al limbei române*, 1896, ediţia a V-a, 1922, Craiova: Institutul de Editură „Scrisul Românesc”.

Littré = Littré, Emile, *Dictionnaire de la langue française,* Paris: Hachette, 1877.

LM = Laurian, A.T., Massim, J.C., *Glosariu care coprind vorbele din limba română, străine prin ordinea sau forma lor, cum şi cele de origine înduioasă.* După însărcinarea dată de Societatea Academică Română, Bucureşti, 1871.

BDD-A557 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:17 UTC)

REFERINȚE

Assal, A., 1994, *La notion de notion en terminologie*, în *Meta*, Volume 39, issue 3, p. 460–464, http://www.erudit.org/revue/meta/1994/v39/n3/002495ar.pdf.
Cauwès, Paul Émile, 1893, *Cours d'économie politique*, Paris, Larose et Forcel.
Collard, Anne-Sophie, 2005, *Portraits de métaphores : réflexions autour des enjeux communicationnels des métaphores dans l'hypermédia*, în *Communication*, vol. 23(2), p. 103–123.
Costinescu, Ion, 1870, *Vocabular romano-francesu,* Bucureşti.
Depecker, Loïc, 2001, *Entre signe et concept. Eléments de terminologie générale*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle.
Diaconescu, Paula, 1959, *Omonimia şi polisemia*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, p. 133–153.
Dubois, P., 1975, *La métaphore filée et le fonctionnement du texte*, în *Le français moderne*, 43ème année, N°3, p. 202–213.
Ghica, Ion, 1879–1884, *Convorbiri economice,* Bucureşti, Socec.
Guilbert, Louis, 1965, *La formation du vocabulaire de l'aviation,* Paris, Librairie Larousse.
Guilbert, Louis, 1975, *La créativité lexicale*, Paris, Librairie Larousse.
Hill, R.C., Levenhagen, M., 1995, *Metaphors and mental models: sensemaking and sensegiving in innovative and entrepreneurial activities*, în *Journal of Management*, vol. 21, n°6, p. 1057–1074.
Hristea, Th. (coordonator), 1984, *Sinteze de limba română*, Bucureşti, Ed. Albatros.
Idieru, Nicolae, 1895–1896, *Studii de economie politică şi finanțe,* Bucureşti, Editura Librăriei Carol Müller.
Le groupe µ, 1970, *Rhétorique générale*, Paris, Larousse.
Lakoff, George, Johnson, Mark, 1980, *Metaphors We Live By,* Chicago, University of Chicago Press.
Weinreich, U., 1953, *Languages in contact: Findings and problems,* Haga, Mouton.

FROM WORDS TO REALITY. SEMANTIC EVOLUTIONS AND MENTALITIES

(Abstract)

The present study aims to analyze the relationship between the semantic evolution of specialized lexical items and the evolution of mentalities within the respective field of activity. We took as example three financial Romanian terms (*bancă*, *capital* and *credit*) with Romance (Italian and French) etymology, which are representative for two linguistic phenomena: metaphorical conceptualization and loan translation. Their introduction into the Romanian language was possible because of the existence of the linguistic form with the same basic meaning. The metaphorical conceptualization follows the foreign model, but the resulting term is not always the same as the one in the source language. The analysis of the lexicographical definitions in the two languages leads to conclusions regarding the conceptual plan (the financial practices and instruments).

Cuvinte-cheie: calc, conceptualizare metaforică, evoluții semantice, terminologie diacronică, vocabular financiar.

Key-words: diachronic terminology, financial vocabulary, loan translation, metaphorical conceptualization, semantic evolutions.

Academia de Studii Economice
Bucureşti, Piața Romana nr. 6

BDD-A557 © 2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-20 19:57:17 UTC)